

Кононова І.В., к. е. н., доцент,
доцент кафедри обліку, економіки
і управління персоналом підприємства
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

КЛАСИФІКАЦІЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Кононова І.В. Класифікація розвитку соціально-економічних систем. Статтю присвячено дослідженню класифікації розвитку соціально-економічних систем за різними ознаками. Систематизовано класифікаційні ознаки, що використовуються для виділення різних видів розвитку соціально-економічних систем. Доповнено класифікацію розвитку соціально-економічних систем ознакою «стійкість розвитку». Запропоновано визначати індикатори розвитку для оцінки його рівня за соціальним, економічним та екологічним складниками. Обґрунтовано врахування в процесі оцінки розвитку соціально-економічної системи класифікації розвитку за ознаками «стійкість розвитку», «характер розвитку» та «ступінь адаптивності».

Ключові слова: розвиток, соціально-економічна система, ознака, стійкість, адаптивність, характер розвитку, соціальний розвиток, екологічний розвиток, економічний розвиток.

Кононова И.В. Классификация развития социально-экономических систем. Статья посвящена исследованию классификации развития социально-экономических систем по различным признакам. Систематизированы классификационные признаки, используемые для выделения различных видов развития социально-экономических систем. Дополнена классификация развития социально-экономических систем признаком «устойчивость развития». Предложено определять индикаторы развития для оценки его уровня по социальной, экономической и экологической составляющими. Обоснован учет в процессе оценки развития социально-экономической системы классификации развития по признакам «устойчивость развития», «характер развития» и «степень адаптивности».

Ключевые слова: развитие, социально-экономическая система, признак, устойчивость, адаптивность, характер развития, социальное развитие, экологическое развитие, экономическое развитие.

Kononova I.V. Classification of socio-economic systems development. The article investigates the classification of socio-economic systems development on different grounds. Systematized classification criteria used for the selection of different types of socio-economic systems development. The classification of socio-economic systems development by the criterion of sustainability was supplemented. It was proposed to define development indicators to assess its level according to social, economic and environmental components. The consideration in the evaluation of socio-economic development of the classification system on the basis of «sustainability», «development character» and «the degree of adaptability» was grounded.

Keywords: development, socio-economic system, criterion, stability, adaptability, development character, social development, environmental development, economic development.

Постановка проблеми. Розвиток соціально-економічних систем різних країн є одним із найважливіших понять економічної науки. Його можна трактувати як складний, суперечливий процес, в якому взаємодіють позитивні і негативні фактори, а періоди прогресу змінюються періодами регресу.

Поняття розвитку є складною та багатогранною категорією, а отже, потребує розгляду типології розвитку за різноманітними ознаками. Саме класифікація станів розвитку є підґрунтям для вибору найбільш дієвих механізмів управління розвитком соціально-економічних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню сутності поняття розвитку соціально-економічних систем та вивченню його класифікації за різними ознаками присвячено

наукові роботи багатьох дослідників, серед яких: Афанасьєв М., Богатирьов І., Погорелов Ю., Воронков Д., Мала Н., Грабельська О., Тюха І., Пащенко О. та ін. У роботах науковців виділено різноманітні ознаки, що можуть використовуватися для класифікації розвитку соціально-економічних систем.

Незважаючи на значну кількість наукових праць та істотні досягнення у цій галузі, науковці не є однастайними щодо того, які класифікаційні ознаки доцільно використовувати для виокремлення видів розвитку. Отже, виникає необхідність у систематизації класифікаційних ознак розвитку соціально-економічних систем.

Постановка завдання. Метою статті є систематизація підходів науковців до класифікації розвитку соціально-економічних систем. Для

досягнення поставленої мети було вирішено такі основні завдання: розглянуто підходи науковців до класифікації розвитку соціально-економічних систем, виявлено класифікаційні ознаки, які найдоцільніше використовувати для виділення окремих видів розвитку.

Виклад основних результатів. Більшість науковців, серед яких Афанасьєв М. [1], Богатирьов І. [2, с. 12], Воронков Д. [3], Мала Н., Грабельська О. [4, с. 22–28], Пашенко О. [5, с. 102], Погорелов Ю. [6, с. 79], Тюха І. [7], розподіляють розвиток за ознакою спрямованості (основи) змін на екстенсивний та інтенсивний. Слід зазначити, що такий розподіл розвитку може вважатися традиційним і передбачає, що екстенсивний розвиток є наслідком використання більшої кількості ресурсів, що приводить до росту масштабів діяльності соціально-економічної системи, тоді як інтенсивний розвиток представлений використанням нововведень у різних сферах. Деякі автори (зокрема, Погорелов Ю. [6, с. 79]) вважають, що екстенсивний розвиток може називатися еволюційним, а інтенсивний – трансформістським, оскільки перший є проявом наявного стану соціально-економічної системи, тоді як другий характеризується певною її трансформацією, тобто появою нових форм. Слід зауважити, що за екстенсивного розвитку переважають зміни кількісного характеру, а за інтенсивного – якісного. Водночас ми вважаємо неправомірним застосування щодо цих видів розвитку означень «кількісний» та «якісний», адже саме поняття розвитку передбачає наявність як кількісних, так і якісних змін.

Воронков Д. [3], Пашенко О. [5, с. 102], Погорелов Ю. [6, с. 79–80], Бурмака М. [8, с. 251], Сурмін Ю. [9], Черненко В. [10, с. 120–124] розглядають класифікацію розвитку за джерелом та першопричиною розвитку, виділяючи внутрішній (ендогенний) та зовнішній (екзогенний) розвиток. Якщо джерело та першопричина розвитку знаходяться всередині соціально-економічної системи, що розвивається, то такий розвиток називають ендегенним, або внутрішнім. В іншому разі, тобто коли джерело та першопричина розвитку знаходяться у зовнішньому оточенні соціально-економічної системи, такий розвиток носить назву екзогенного, або зовнішнього. Іноді екзогенний розвиток вважають несправжнім, тоді як ендегенний називають дійсним.

Афанасьєв М., Рогожин В., Рудика В. [1], Богатирьов І. [2], Воронков Д. [3], Запасна Л. [11], Погорелов Ю. [6, с. 79–80], Раєвнева О. [12], Сурмін Ю. [9], Тюха І. [7], Черненко В. [10] розрізняють еволюційний та революційний розвиток. Водночас різні науковці по-різному називають ознаку, за якою йде розмежування розвитку на еволюційну та революційну форму. Такою ознакою є динаміка змін, їх характер, швидкість розвитку, перебіг змін. Проте незалежно від назви класифікаційної ознаки науковці одноставні у тому, що еволюційна форма

розвитку характеризується поступовими кількісними і якісними змінами, а революційна – стрибкоподібним переходом від одного стану системи до іншого. На нашу думку, найбільш влучною є назва цієї ознаки згідно з класифікацією Черненського В., який виділяв еволюційну та революційну форми розвитку залежно від його перебігу.

Нагомисть слід погодитися з такими науковцями, як Мала Н., Грабельська О. [4, с. 22–28], Тюха І. [7], які пропонують за такою ознакою, як динаміка змін, розподіляти розвиток на рівномірний та нерівномірний. Рівномірний розвиток передбачає, що зміни відбуваються з постійною швидкістю, тоді як нерівномірний характеризується коливанням швидкості протікання змін. Деякі автори говорять про тотожність рівномірного та еволюційного, а також нерівномірного та революційного розвитку, проте, на нашу думку, це не зовсім справедливо, адже навіть поступові зміни можуть відбуватися з різною швидкістю.

За масштабом і складністю об'єкта розвитку Воронков Д. [3] та Погорелов Ю. [6, с. 80] розрізняють індивідуальний та загальний розвиток. За їх трактуванням, індивідуальний розвиток є характерним для окремого неподільного об'єкта, частини соціально-економічної системи. Щодо загального розвитку, то це поняття застосовується до всієї соціально-економічної системи. Ця класифікація подібна до класифікації розвитку за середовищем (масштабом) поширення, запропонованої Тюхою І. [7] та Черненським В. [10, с. 120–124], які виокремлюють загальний та частковий (локальний) розвиток.

За уявленням суб'єкта розвитку про стан об'єкта розвитку останній поділяється на прожективний та непрожективний. Прожективним, на думку Воронкова Д. [3] та Погорелова Ю. [6, с. 80], є розвиток, за якого у суб'єкта розвитку формується чітке уявлення про майбутній стан об'єкта розвитку, яке надалі проектується на нього у кожний момент часу, даючи змогу нівелювати можливі відхилення реального стану об'єкта в процесі розвитку від уявлень про нього. Можна говорити, що за умов прожективного розвитку його об'єкт переходить до майбутнього уявного стану шляхом визначених заздалегідь змін. Як стверджують згадані вище науковці, прожективний розвиток може називатися цілеплановим, адже його характерними ознаками є чітко встановлена ціль розвитку та докладний план дій щодо її досягнення.

Стосовно непрожективного розвитку, то він передбачає, що зміни об'єкта розвитку відбуваються без створення конкретного попереднього образу змін, ґрунтуючись на виборі найкращого з можливих варіантів зміни, який визначається співвідношенням внутрішніх якостей об'єкта та очікуваних змін у зовнішньому середовищі. Цей розвиток автори пропонують називати також ситуативним, адже він не передбачає заздалегідь визначених дій, а спирається на інтуїцію, найкраще використання минулого досвіду з урахуванням очікуваних змін у зовнішньому середовищі.

Виділяти прожективний (плановий) та непрожективний (ситуативний) розвиток пропонує також Бурмака М. [8, с. 251], проте за іншою класифікаційною ознакою, якою є наявність планових дій. Саме таке формулювання даної класифікаційної ознаки ми вважаємо найбільш доцільним.

Цікавою є класифікація розвитку за виділенням вектору змін, запропонована Воронковим Д. [3] та Погореловим Ю. [6, с. 80–81]. Відповідно до цієї класифікації, виокремлюють векторний та квазіхаотичний розвиток. Векторний розвиток пов'язаний із сукупністю безперервних послідовних змін стану об'єкта розвитку за умов збереження його єдності та цілісності, які обмежені певними обов'язковими умовами або надцілями. Якщо говорити про квазіхаотичний розвиток, то він відбувається без конкретизації вектору розвитку. Це не означає відсутність вектору змін, але він або не усвідомлюється суб'єктом, або знаходиться поза межами його впливу.

Бурмака М. [8, с. 251] також виділяє векторний та квазіхаотичний розвиток за класифікаційною ознакою усвідомлення цілі розвитку. При цьому вона дає такі синонімічні назви вищезгаданім видам розвитку, як цілеусвідомлений та ціленеусвідомлений.

Якщо ж більш детально розглядати векторний розвиток, то за кількістю векторів Воронковим Д. [3] та Погореловим Ю. [6, с. 80] пропонується виокремлювати одновекторний, багатовекторний та фронтальний розвиток. Слід погодитися з доцільністю розмежування розвитку на одновекторний та багатовекторний, кожен з яких передбачає наявність відповідної кількості векторів. Водночас сумнів викликає віднесення до цієї класифікаційної ознаки фронтального розвитку, який визначається авторами, як розвиток, за якого виділяється декілька векторів, які є односпрямованими або як мінімум несуперечливими. Тобто за наведеним вище визначенням розвиток є однозначно багатовекторним. Пропонуємо виділити, ще таку класифікаційну ознаку, як узгодженість змін, віднісши до неї поряд із фронтальним також різноспрямований розвиток як антонім фронтальному. Тобто різноспрямований розвиток передбачає наявність кількох векторів, які мають різну спрямованість та можуть суперечити один одному.

За характером виокремлюють такі види, як прогресивний, регресивний та незмінний розвиток. Відповідно до того, що показники, які характеризують розвиток соціально-економічної системи можуть бути розмежовані на стимулятори та дестимулятори, прогресивний розвиток має відповідати збільшенню показників-стимуляторів та зменшенню показників-дестимуляторів. Регресивний розвиток є поняттям антонімічним порівняно з прогресивним. Незмінність означає постійність кількісних показників стану соціально-економічної системи. Слід підкреслити, що регресія та незмінність є також типами розвитку, тому що негативні зміни або відсутність змін, що

можуть бути кількісно визначені, можуть супроводжуватися позитивними якісними змінами.

Пашенко О. [5, с. 99–103] виділяє такі види розвитку, як конвергенційний (адаптивний) та дивергенційний (слабкоадаптивний) розвиток. Відносно соціально-економічної системи конвергенційний розвиток включає як зовнішню, так і внутрішню адаптацію системи до умов її діяльності, що змінюються. Дивергенційним вважається розвиток, що характеризується неможливістю здійснювати адаптивні регулюючі впливи на діяльність системи через недостатність або відсутність відповідної ресурсної підтримки і потенціалу розвитку. Цю класифікаційну ознаку Бурмака М. доповнює таким видом, як випереджаючий (превентивний) [8, с. 251]. Саме цей вид розвитку передують можливим майбутнім змінам у внутрішньому та зовнішньому середовищі соціально-економічної системи.

Крім того, Пашенко О. [5] та Бурмака М. [8] виокремлюють синхронізований розвиток, що характеризується узгодженістю ритму життєдіяльності соціально-економічної системи та її зовнішнього середовища, та десинхронізований розвиток, що є антиподом синхронізованого розвитку і характеризується неузгодженістю ритму життєдіяльності системи і зовнішнього середовища.

Бурмака М. [8] розглядає розвиток із точки зору рівня невизначеності, виділяючи детермінований, стохастичний та біфуркаційний розвиток. Детермінований розвиток може бути достовірно передбаченим суб'єктом розвитку в умовах достатньо стабільного зовнішнього середовища. Стохастичний розвиток характеризується передбаченням суб'єктом розвитку з достатньою ймовірністю переходу від поточного до майбутнього стану під впливом сукупності визначених рушійних факторів. Біфуркаційний розвиток відзначається непередбаченістю переходу соціально-економічної системи від свого поточного до майбутнього стану під впливом сукупності різноманітних рушійних факторів.

Важливою класифікаційною ознакою є характер постійності (стабільності) розвитку, згідно з якою можна виокремити стійкий (усталений, стабільний) та нестійкий (неусталений, нестабільний) розвиток. Стійкий розвиток характеризується здатністю соціально-економічної системи підтримувати певні темпи змін та не відхилятися від установленого вектору розвитку навіть на тлі впливу дестабілізуючих чинників зовнішнього та внутрішнього середовища.

За складниками розвитку варто виділяти соціальний, економічний та екологічний розвиток. При цьому значимість кожного складника розвитку залежить від стану, в якому перебуває соціально-економічна система. При цьому соціальний розвиток виявляється у змінах, які сприяють зменшенню соціальної напруги та формуванню нормального соціально-психологічного клімату всередині соціально-економічної системи, покращення соціальної

інфраструктури, дотримання соціальних стандартів, створення належних умов праці, соціальної захищеності, дотримання принципу справедливої винагороди за працю.

Економічний розвиток представляє сукупність змін, які призводять до нарощування економічного потенціалу соціально-економічної системи, що знаходить прояв у більш ефективному залученні, розподілі та використанні ресурсів, що забезпечує досягнення цілей власників соціально-економічної системи.

Екологічний розвиток передбачає наявність сукупності змін, які призводять до поліпшення навколишнього середовища, покращення природокористування та випуску екологічно чистої продукції.

Бурмака М. [8, с. 251] розглядає розвиток за можливістю управління на керований, слабкокерований та некерований. Керований розвиток відбувається під впливом осмислених дій із боку керуючого суб'єкту. При цьому керований розвиток розглядається як процес або підтримки соціально-економічної системи в плановій траєкторії розвитку, або штучної зміни еволюційного вектора розвитку для досягнення головної цілі функціонування системи. Слабкокерований розвиток відбувається за участю управлінських дій та значно залежить від впливу

інших факторів. Щодо некерованого розвитку, то він відбувається взагалі без участі менеджерів.

За тривалістю дії можна виокремити довготерміновий, середньотерміновий та короткотерміновий розвиток. За часом виокремлюють ретроспективний, поточний та перспективний розвиток.

Усі ознаки мають право на існування, однак найбільш пріоритетними, на нашу думку, є класифікаційні ознаки, наведені на рис. 1. При цьому особливої уваги потребують такі ознаки, як складники розвитку, характер розвитку, ступінь стійкості та адаптивності розвитку. Складники розвитку рекомендовано враховувати під час вибору індикаторів оцінки розвитку соціально-економічної системи.

Щодо характеру розвитку, ступеня стійкості та адаптивності розвитку, то саме на виявлення відповідності розвитку даної соціально-економічної системи має спрямовуватися оцінка розвитку. Виявлення характеру розвитку, ступеня стійкості та адаптивності є необхідним для вибору ефективних механізмів забезпечення розвитку соціально-економічних систем.

Висновки. Отже, у ході наукового дослідження було здійснено систематизацію підходів науковців до класифікації розвитку соціально-економічних

Рис. 1. Класифікація розвитку соціально-економічних систем

систем. Для цього було розглянуто підходи науковців до класифікації розвитку соціально-економічних систем, виявлено класифікаційні ознаки, які найдоцільніше використовувати для виділення основних видів розвитку. Обґрунтовано виділення індикаторів

оцінки розвитку за його основними складниками. Встановлено необхідність визначення характеру розвитку, ступеня стійкості та адаптивності для побудови дієвого механізму забезпечення розвитку соціально-економічної системи.

Список літератури:

1. Афанасьев Н.В. Управление развитием предприятия / Н.В. Афанасьев, В.Д. Рогожин, В.И. Рудыка. – Х.: ИНЖЭК, 2003. – 184 с.
2. Богатирьов І.О. Управління розвитком підприємства (за матеріалами малих підприємств меблевої промисловості України): автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / І.О. Богатирьов; Європейський ун-т фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу. – К., 2004. – 24 с.
3. Воронков Д.К. Розвиток підприємства: управління змінами та інновації: [монографія] / Д.К. Воронков, Ю.С. Погорелов. – Х.: АдвАТМ, 2009. – 436 с.
4. Мала Н.Т. Економічний розвиток підприємства: планування та моделювання / Н.Т. Мала, О.В. Грабельська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2012. – № 739. – С. 22–28.
5. Пашенко О.П. Стратегічне управління розвитком підприємства / О.П. Пашенко // Вісник Хмельницького національного університету. Серія «Економічні науки». – 2011. – № 2. – Т. 2. – С. 99–103.
6. Погорелов Ю.С. Розвиток підприємства: поняття та види / Ю.С. Погорелов // Культура народів Причорномор'я. – 2006. – № 88. – С. 75–81.
7. Тюха І.В. Соціально-економічний розвиток підприємства: сутність та видові прояви / І.В. Тюха // Ефективна економіка. – 2012. – № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua>.
8. Бурмака М.М. Дефініція поняття «розвиток соціально-економічної системи» / М.М. Бурмака // Економічний розвиток: теорія, методологія, управління: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Будапешт–Валенсія–Київ, 2013. – С. 250–251.
9. Сурмин Ю.П. Теория систем и системный анализ: [учеб. пособ.] / Ю.П. Сурмин. – К.: МАУП, 2003. – 368 с.
10. Черненко В.П. Економічний розвиток підприємства: сутність та види / В.П. Черненко // Формування ринкової економіки. – 2010. – № 23. – С. 116–126.
11. Запасна Л.С. Економічна сутність розвитку підприємства / Л.С. Запасна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://masters.donntu.edu.ua/2009/fem/zavorotneva/library/tez5.htm>.
12. Расвнева О. В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі: [монографія] / О.В. Расвнева. – Х.: ИНЖЕК, 2006. – 496 с.